

Olle Svenning: Kulturradikalismens rot och renässans. En för liberalismen och arbetarrörelsen gemensam tanketradition.

Tal vid Verdandis 130-årsjubileum 24 november 2012.

Det började på Trädgårdsgatan 9 i Uppsala hos Hulda Sohlman. Där skedde det tidiga 80-talsmötet mellan Hjalmar Branting, bröderna Staaff och andra unga radikaler. Deras gemensamma läsning var utvecklingsfilosofer som Darwin, Spencer och Buckle, liksom samhällsreformatorer som Mill och Marx, det vill säga klassisk litteratur. Därtill kom radikala tidskrifter och tidningar.

Från Danmark kom samtidigt impulser genom Georg Brandes och Moderna Genombrottet och från Norge inspirerades man av Henrik Ibsens dramatik. Ibsens formulering att sätta "torpeden under arken", att helt enkelt krossa det gamla feodala samhället, lockade.

Vänskapen mellan Branting och Staaff var betydelsefull. Staaff försvarade Branting i rättegångar och han skötte Brantings kaotiska privatekonomi. Familjegemenskapen fortsatte också efter studieåren och de gjorde militärtjänst ihop. De läste tillsammans och försvarade Frödings åtalade dikt "En morgondröm." Staaff-bröderna var Brantings bröllopsvittnen. Det var alltså fråga om en både ideologisk och personlig gemenskap på flera olika plan.

Grunden för samvaron kan sökas också i kulturradikalismen, och i arbetarliberalismen, med facklig organisation, utbildning och självhjälp på programmet. Därtill kom mötet med en äldre generation radikaler som Anton Nyström och K P Arnoldson.

Arbetarinstitutet

Anton Nyström tog initiativet till ett arbetarinstitut med föreläsningar och gemensamma studier för vetgiriga deltagare ur arbetarklassen. Här finns upprinnelsen till den folkbildningstradition och studiecirkelverksamhet som blev centrala inslag i den unga socialdemokratin liksom inom liberalismen. Nyström stod för religionskritik och positivism. På instituten hölls naturvetenskapliga föreläsningar liksom föreläsningar om medborgarskap, historia med mera. Priset uppgick till tio öre per vecka och föreläsare var bland andra Ellen Key och astronomen Hugo Gylden. Branting donerade runt 100 000 kronor (i dagens penningvärde) till institutet. Nyström kallades "socialismens Johannes Döpare" av Axel Danielsson. En betydande del av den framtida socialismens ledare utbildades på Arbetarinstitutet eller var lärare där, bland dem Hinke Bergegren.

K P Arnoldsson var autodidakt, stationsbiträde från Tullinge, men också riksdagsledamot för Lantmannapartiet. Arnoldson motionerade i riksdagen mot statskyrkomonopolet. Han tog initiativet till Svenska Freds- och skiljedomstolen. Han var mot den svensk-norska unionen. De radikala Uppsalastudenterna tog upp Arnoldsons förslag, särskilt det om statskyrkan. Och Arnoldson skapade den kulturradikala tidningen Tiden, där Branting blev redaktör. I den skrev ofta Pehr Staaff, ibland August Strindberg. Kulturradikalen Knut Wicksell satt i tidningsstyrelsen. Tiden blev språkrör för den fackliga centralkommittén, FCK som var liberalt orienterad men där skrev också företrädare för det litterära unga Sverige: Geijerstam, Anne Charlotte Leffler, Victoria Benedictson med flera.

Nyckelbegrepp

Några nyckelbegrepp, som byggde kulturradikalismens ideologi, var - och är - medborgarskap, utbildning, sekulärt och rationalism samt facklig organisation och fackliga rättigheter. Strindberg var anarkist under det tidiga 80-talet och han påverkade starkt de unga radikalerna. De grep tillbaka till nihilismen, alltså till en uttalad solidaritet med de ryska oppositionella, de som ibland med våld angrep tsarismens envælde. Decennier tidigare hade den liberale folktribunen August Blanche nära relationer till anarkisten Michael Bakunin. De möttes vid banketter i Stockholm.

I en klassisk scen seglar Branting och Per Staaff båten "Perovska" med de röda seglen. De styrde mot Kymmendö och Strindberg för att fira nihilismen och för att skapa en gemensam tidskrift,

finansierad av Bonniers. Förlaget sa dock nej. Nihilisterna, också i Sverige, gjorde uppror mot monarki, stat, de konservativa ideologierna och mot konventionerna.

Verdandi

Organisatoriskt samlades de unga i Radikala klubben, senare Verdandi. De var också, inklusive Branting, medlemmar av Liberala föreningen, bland annat för att stödja Anton Nyström. Branting var inte med om Verdandis bildande; han hade vid tillfället lämnat Uppsala för en amanuensis tjänst i astronomi, "kättrarvetenskapen", som han sa.

Radikalerna fanns också i olika utilistiska sällskap, riktade mot kristendom, religion och statskyrkomonopol. Kristendomskritiken blev dock aldrig programmatisk. Beslutet blev att kristendomen skulle behandlas som en privat angelägenhet och att staten skulle vara sekulär. Det går inte att skilja Branting från dessa erfarenheter och denna ideologi, denna närhet till vänsterliberalism, skriver Leif Kihlberg i sin biografi över Karl Staaff.

Med denna bakgrund mötte Branting en arbetarrörelse dominerad av August Palm, som hävdade Lassalles tes att borgerligheten var en enda reaktionär massa. Palm talade för "magfrågan", mot intelligenserna, och mot FCK. Han förespråkade en brytning med all slags liberalism.

Drama

Här inleddes ett drama inom arbetarrörelsen som upphörde först 1917. Det var ett skeende som bestämde avgörande delar av den svenska politiken. Palm vann inledningsvis. FCK togs över av socialdemokraterna, liberalerna lämnade organisationen. Palm blev ledare för tidningen Social Demokraten. Det var en kortvarig seger som kunde ha kastat om historien. Men under striden om samarbetet med liberalerna sa Branting: "Stöt inte bort dem med vilka vi länge än kan samverka."

Branting utmanades också från anarkisterna inom socialdemokratin. De leddes av Hinke Bergegren. Han var kulturradikal i sin kvinnosyn och när det gällde den sexuella frigörelsen men antiparlamentarisk och antidemokrat. Han förespråkade småmord som kunde sätta skräck i borgerligheten. Bergegren var Staaffs skolkamrat. De gav ut en litterär tidskrift tillsammans. Brantings segrar öppnade för liberal samverkan. Han talade tidigt om socialdemokratin som ett folkparti, inte ett parti som står uteslutande på en klass' sida. Samarbetet fick viktiga följder. Socialdemokrater och liberaler enades om att på 90-talet arrangera Folkrikisdagarna, valda av hela folket, alltså inte bara av dem som hade formell rösträtt. År 1896 valdes Branting in i riksdagen på en liberal lista. Rösträttsstrejken 1902, som arbetarrörelsen drog i gång, fick också liberalt stöd. Gemensam försvarade partierna organisationsrätt och strejkrätt 1905, men 1906 kom klassfrågan att skilja partierna bland annat genom Staaff-lagarna mot antimilitarism. Samma sak gällde under storkonflikten 1909.

Branting var ständigt ängslig för att liberalerna skulle ingå allians med högern. Det skulle slå sönder demokratikampen. Och Staaff talade om behovet av samverkan med socialdemokraterna, annars skulle högern styra för eviga tider. Vad skulle dagens folkpartistiska och socialdemokratiska ledare säga?

Staaff och Branting hade det dubbla perspektivet. De såg dagspolitikens behov och höll samtidigt öppet för den egna ideologins mer långsiktiga mål. Bägge hade en blind fläck - kvinnornas rättigheter - och bägge satte under något decennium den manliga rösträtten först och sköt kvinnliga fri-och rättigheter i bakgrunden.

Utvecklingstanken

Staaff och Branting betonade utvecklingsanken. Det går inte att förvandlas från träl till herre, "över en dag", som man sa. Att ta över samhället förutsätter kunskap, utbildning och organisation, det blev centralt för folkrörelserna. Branting oroade sig för arbetarrörelsens brist på akademiker och teknokrater. Den uppgiften kom att skötas via Erik Palmstiernas Vi-klubben. Där samlades den liberala och socialdemokratiska eliten för att skriva program för framtiden och för en gemensam liberal-socialistisk regering. Palmstierna har ofta hånats som självupptagen och självförhålligande, men hans reformprogram och hans Förbundet för social

arbete skrev radikala program för stadsplanering, bostadspolitik, arbetsmiljö, sociala frågor med mera, detta under inflytande av Fabian Society i England och Katedersocialister i Tyskland.

Återförening

Återföreningen mellan socialdemokrater och liberaler skedde 1911, en väldig valseger som gav de två vänsterpartierna majoritet i andra kammaren: "Det är Verdandi, det är 80-tal", sa DN:s chefredaktör Otto von Zweigberk på Frisinnade klubbens valfest, men Staaff och Branting var försiktiga. Staaff noterade högerens dominans i första kammaren. Branting fick enligt Socialistinternationalen inte ingå i en liberal regering. Ministersocialism var förbjuden. Tre år efter vänstersegern kom kungens och högerens statskupp med borggårdstalet.

Arbetardemonstrationer arrangerades i solidaritet med Staaff. 50 000 deltog, ett demokratimanifest lämnades till den avgående liberale statsministern. Staaff och Branting enades mot 1914 års idéer, tyskaktivismen, kungen och Sven Hedin.

År 1917-1918 kulminerade samverkan inom vänstern med regeringsbildningen, rösträtten, sociala reformer och 8-timmars dag; Nils Edén, regeringschefen, var dock ingen kulturradikal. Liberaler och socialdemokrater sa ja till svenskt medlemskap i Nationernas förbund, som var ett första försök att bygga en internationell rättsordning. De prövade också humanitära interventioner medan höger och vänstersocialisterna sa nej till Nationernas förbund.

Brytning och förnyelse

Framgången för samverkan mellan socialdemokrater och liberaler bröts 1920. Den växande socialdemokratin radikaliserades och man skrev ett marxistiskt inspirerat program.

Liberalismen splittrades och den radikala delen försvagades kraftigt.

En betydelsefull slutsats kan dras av denna historia: Branting var den ende socialdemokratiske ledare som valde att regera med liberalerna medan de andra socialdemokratiske ledarna har föredragit samarbete med bönderna.

Efter 1920 levde kulturradikalismen upp igen när Clarté, Fogelstadgruppen och tidskriften Spektrum skapades, men nu kom inte initiativet från partierna utan från fristående grupper.

Clarté blev dock snart kommunistiskt dominerat och Spektrum gick under.

Ett annat tidens tecken var Stockholmsutställning 1930 som föregrep den svenska moderniseringen. Parollen löd: acceptera. Avsikten var att skapa det moderna samhället utifrån rationella grunder. För den skull måste staten ta reda på människornas objektiva behov. Den politiken var inte möjligt för en liberalism vars utopi är den fria människan. Också antifascismen under kriget byggdes i huvudsak utanför partierna. Ett ideologiskt glapp kan urskiljas mellan Brantinggenerationen och Per Albin Hansson. I deras respektive regeringar satt vissa gemensamma ministrar, men folkhemmet gav litet utrymme för kulturradikalism.

Efterkrigstiden

Under efterkrigstiden förenades liberaler och socialdemokrater genom vissa ideologiskt-teoretiska impulser som utgick från tänkare som Keynes och politiker som Beveridge. Här skapades grunden för ett gemensamt arbete för jämställdhet men det skedde utanför partiernas centrum. Det kalla kriget slet sönder vad som återstod av socialdemokratisk-liberal samverkan. Positionerna blev helt olika när det gällde neutralitet, atomvapen, Nato.

Att samverkan tog slut just under Tage Erlander och Bertil Ohlin är ett paradoxalt inslag i denna historia. Båda var ju extremt rationellt/vetenskapligt orienterade, båda var delvis kulturradikala, om än tämligen moralkonservativa. Allt samarbete upphörde dock. Folkpartiet blev socialdemokraternas huvudfiende och vice versa. Senare gjorde Palme och Gunnar Helén några lätta samarbetsförsök men de togs aldrig på allvar. Även Ingvar Carlsson och Bengt Westerberg prövade 1994 någonting liknande, men kom aldrig särskilt långt i sina samarbetsförsök.

Kulturradikalismen idag

Hur kan man då se på kulturradikalismen idag? I dagens läge kan man göra följande reflexioner. Kulturradikalismen handlar till en del om inställningen till de värderingar som samhället vilar på. Här finns en etisk och rationell rörelse för medmännisklighet, tolerans och reformer som blivit allmänt omfattade i det svenska samhällsbygget. Demokratin och medborgarskapet utgör det givna fundamentet.

De existerande hoten är populismen och främlingsfientligheten, någonting som går igen på många håll i Europa idag. Detta kan knappast inte kallas fascism, men högerextremismen är ändå ett allvarligt hot mot demokratin och toleransen. Extremismen måste ses som en följd av den ekonomiska och sociala krisen, men inte bara. Högerextremismen har en lång ideologisk historia i Europa, uttryckt i begrepp som etnicitet, nationalism, identitetspolitik. Och högerpopulismen följs av andra reaktionära ideologier som nykonservatism och nyreligiositet. En uppgift för kulturradikalismen idag är att attackera, avmystifiera och bekämpa dessa idéer och fördomar.

Här finns ett kulturradikalt dilemma: Arbetarklass och lägre medelklass röstar alltmer högerpopulistiskt medan de välutbildade röstar alltmer åt vänster. Frankrike är ett extremt exempel. En kultradikalism utan socioekonomisk utjämning på programmet driver underklassen till de högerextrema - så kan det aktuella politiska skeendet tolkas. Vad finns det då för alternativ? För många har det mångkulturella samhället varit svaret, men i New York Review of Books kräver Timothy Garton Ash att talet om det mångkulturella kastas i historiens soptunna. Det bryter mot den liberala och socialistiska universalismen, som vägrar definiera människor i identiteter. Ur kulturradikalismen kan växa parallella samhällen, getton som främjar normer helt utanför det toleranta och demokratiska samhällets principer. Riskerna är särskilt stora för kvinnor där tvångsgifte och hedersmord plötsligt accepteras som "kultur". Garton Ash förordar formeln "Frihet och mångfald plus liberality", det vill säga generositet. Individerna ska respekteras om medborgare men inte för att bära en viss identitet. Till detta kan läggas Karl Poppers tolerans mot intoleransen. Kampen om själarna skall ske med hjälp av argument. Gränsen är våld. När det gäller yttrandefriheten ska inga särregler gälla. Inga hädelseparagrafer ska införas. Det var dessa som kastade författare och vänsterpolitiker i fängelse.

Demokratins räckvidd

Demokratins räckvidd kan begränsas endast av tvingande ekonomiska skäl och här kommer globaliseringen in. Inte bara ekonomin utan också politiken måste globaliseras.

Men den pågående privatiseringen av välfärds- och utbildningssektorn minskar människors lika värde och beskär den demokratiska sektorns räckvidd. Samtidigt gör teknokratiseringen politiken mer svårtolkad och svåröverblickbar. Den politiska och teknokratiseringen måste hållas åtskilda enligt kulturradikalismens principer.

Liberaler och socialdemokrater har alltid krävt att demokratin appliceras på större enheter än den nationella. Därmed ställs bland annat frågan om federalism och demokrati på EU-nivå, detta trots att idén för närvarande är helt ute. Den nya teknologin har också komplicerat situationen samtidigt som den har ökat tillgången till information. Dessa tidens nya utmaningar har försatt partipolitiken i djup kris.

Kulturradikalismen bygger på framstegsoptimism, rationalism, vetenskapstro. Allt är utmärkt. Det finns dock vissa problem med den egna historien, sådant som rashygien, eutanasi, antisemitism och ambitioner att förädla människan. Sådana inslag saknas inte i det förflutna. Här måste man se upp med det vetenskapligt-rationella så att det inte hotar fundamentala mänskliga värden. Man måste vara misstänksam mot alla som säger att de ska skapa en ny människa. Tekniken kan vara ett hot. Den saken kan prövas enligt de idéer som Ulrich Beck och andra skriver om och genom begreppet "risksamhället". Globaliseringens tidevarv är paradoxalt också en tid för dystopier. Ännu en gång förutspås Västerlandets undergång, ett alltid lika populärt med tema.

Mot det kan man sätta den unga europeiska revoltens slagord: Ett annat samhälle är möjligt.
En fin gammal kulturradikal paroll.